

تبیین جرم آلودگی محیط زیست (با تأملی بر ماده ی 688 قانون مجازات اسلامی)

پدیدآورده (ها) : قدسی، سید ابراهیم؛ گلدوزیان، حسین
حقوق :: راه وکالت :: بهار و تابستان 1392، سال پنجم - شماره 9
از 185 تا 195
آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1094115>

دانلود شده توسط : ابوالفضل فوی
تاریخ دانلود : 05/03/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

تبیین جرم آلودگی محیط زیست (با تأملی بر ماده‌ی ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی)

دکتر سید ابراهیم قدسی - دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران

حسین گلدوزیان - دانشجوی دوره دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه مازندران

مقدمه

گرچه مدت‌هاست بشر متوجه اهمیت محیط زیست در زندگی خود شده است، اما دهه‌های آخر قرن بیستم را باید زمان اوج طرح مسائل زیست محیطی دانست. امروزه خطر بزرگی که بشر از ناحیه‌ی مشکلات زیست محیطی احساس می‌کند، نه تنها آرامش و امنیت زندگی او را بر هم زده، بلکه موجودیت او را هم در معرض تهدید و خطر قرار داده است. بنابراین، در کنار مشکلاتی که بشر امروز دارد، فاجعه‌ی به هم خوردن تعادل زیست محیطی، یکی از مهم‌ترین مسائل و دغدغه‌های اوست.

مشکل آلودگی محیط زیست امروز جهان، مشکل تنها یک کشور و یا یک قلمرو خاص نیست بلکه مشکل کل جهان است که در بردارنده‌ی مسائل مختلفی نیز هست که از جمله می‌توان به آلودگی آب و هوا، گرم شدن کره‌ی زمین، بالا آمدن سطح آب دریاها، انهدام گونه‌های گیاهی و جانوری، فرسایش لایه‌ی ازن، تخریب جنگل‌ها، باران‌های اسیدی، آلودگی‌های صوتی، آزمایش‌های هسته‌ای و... اشاره کرد.

این همه، نتیجه‌ی عملکرد خود انسان است. هرچند تأثیر انسان بر محیط زیست پیرامون خود عمری به قدمت حیات او دارد، اما تخریب و نابودی آن، به دنبال انقلاب صنعتی و افزایش سریع جمعیت، به گونه‌ای خطرناک شدت یافت و پیشرفت علم و فن‌آوری انسان را قادر ساخت تا طبیعت را مقهور خویش ساخته و موجب انهدام تدریجی، اما مستمر محیط زیست گردد.

تحقیقات علمی نشان داده است که اجزای مختلف محیط زیست، دریاها، رودخانه‌ها، هوا، خاک، حیوانات، گیاهان و غیره همه به یکدیگر وابسته و مرتبط هستند و به لحاظ همین وحدت و یکپارچگی، هر نوع آلودگی می‌تواند موازنه و تعادل میان عناصر مزبور را بر هم زند (Heckenberg, ۲۰۰۹، ص ۱۳). از این رو به منظور حفظ و حراست از طبیعت و محیط زیست، به تدریج اندیشه‌ی وضع قواعد و مقررات جهانی شکل گرفت و از رهگذر کنفرانس‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تکامل یافت. در این قواعد و مقررات، جلوگیری از آلودگی محیط زیست مورد تأکید قرار گرفت و معیارهای جهانی مشترکی، جهت به نظم در آوردن فعالیت‌های مرتبط با محیط زیست انجام شد (White, ۲۰۰۵، ص ۲۸۰).

اختصاص یافته است. به طور مثال ماده‌ی ۱۳ قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ شکار جانوران کمیاب و در خطر انقراض و هم‌چنین شکار در پارک‌های ملی را مستوجب حبس ۹۱ روز تا ۳ سال یا جزای نقدی بین ۱/۸ تا ۲۰ میلیون ریال دانسته است که در صورت تکرار مستوجب محکومیت به هر دو مجازات است. علی‌ای حال مهم‌ترین مصوبه قانونی که به جرم‌انگاری آلودگی محیط زیست پرداخته و برای آن مجازات تعیین کرده است ماده‌ی ۶۸۸ قانون تعزیرات سال ۱۳۷۵ و تبصره‌های آن می‌باشد که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

درد (White، ۲۰۰۹، ص ۳). در حقوق ایران در ابتدا باید به قانون اساسی اشاره کرد که در اصل پنجاه خود اشاره می‌دارد: «در جمهوری اسلامی حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعدی باید در آن حیات اجتماعی روبه رشدی داشته باشند وظیفه‌ی عمومی تلقی می‌شود از این‌رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن‌که با آلودگی محیط زیست و یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است». در قوانین موضوعه ایران نیز مواردی به جرائم محیط زیستی

حق محیط زیست مانند هر حق دیگری نیازمند ضمانت‌اجراست. چرا که ممکن است در معرض سوءاستفاده قرار گیرد. امروزه در قوانین بسیاری کشورها آلودگی محیط زیست جرم محسوب می‌شود و برای مرتکبین آن مجازات تعیین شده است. اگر بپذیریم که مجازات‌ها (حبس، جزای نقدی و غیره) می‌تواند در پیشگیری از جرائم مفید باشد؛ جرایم محیط زیستی از قاعده مستثنی نیست. ماده‌ی ۱۳ اعلامیه ریو بر تصویب قوانین ملی کشورها جهت تعقیب عاملان آلودگی محیط زیست تأکید

۱. تعریف محیط زیست^۱

برای پرداختن به این موضوع و ارائه تعریف مناسب از اصطلاح رایج «آلودگی محیط زیست»^۲ ابتدا باید محیط زیست را بازشناسیم. بعضی از نویسندگان از این‌که بتوان تعریفی جامع و حقوقی از محیط زیست ارائه داد، اظهار تردید کرده‌اند؛ زیرا حقوق داخلی ایران و بسیاری از کشورها در خصوص تعریف محیط زیست ساکت هستند و بیشتر محیط زیست را در رابطه با عناصر طبیعت، منابع طبیعی، شهر و مناظر به کار برده‌اند. به همین جهت مفهوم محیط زیست از نظر کشورها با توجه به اهمیتی که هر کشور به یکی از عناصر زیست محیطی می‌دهد، می‌تواند متفاوت باشد. برای این‌که بتوانیم تعریف جامعی از محیط زیست ارائه دهیم به ناچار باید برخی از مفاهیم را که شناخت محیط زیست، متوقف بر آشنایی به آن‌هاست تعریف کنیم و در انتها تعریف مورد نظر از محیط زیست را بیان نماییم.

۱-۱. طبیعت

اگر بخواهیم از واژه‌ای با مفهوم مبهم نام ببریم، این واژه چیزی جز کلمه‌ی طبیعت نخواهد بود؛ زیرا به تمام موجوداتی که پروردگار در جهان بی‌انتهای آفریده است، طبیعت گفته می‌شود؛ به عبارت دیگر، هر چیزی که دست بشر در ایجاد آن دخالت نداشته باشد، طبیعت نام دارد (تقی‌زاده، ۱۳۷۴، ص ۱۰).

1. Environment
2. Environmental pollution

۱-۲. اکولوژی^۳

اکولوژی یا بوم‌شناسی، دانشی است که به مطالعه‌ی روابط جانداران با محیطی که در آن زندگی می‌کنند، می‌پردازد (نوری، ۱۳۷۲، ص ۱۵۳). با توجه به محتوای نه چندان روشن محیط زیست، افکار عمومی بین اکولوژی و محیط زیست تفاوت چندانی قائل نیست.

۱-۳. اکوسیستم^۴

اکوسیستم عبارت است از هر ناحیه‌ای از طبیعت که در آن، بین موجودات زنده و اجسام غیر زنده واکنش‌های متقابل انجام می‌گیرد، تا تبادل مواد بین آن‌ها به عمل آید؛ مثلاً یک دریاچه یا یک جنگل، یک اکوسیستم است و شامل چهار عامل تشکیل دهنده، یعنی اجسام غیرزنده، تولیدکنندگان، مصرف‌کنندگان و تجزیه‌کنندگان می‌باشد؛ از این رو محیط زیست را می‌توان یک اکوسیستم دانست که از تعداد بی‌شماری اکوسیستم‌های کوچک‌تر تشکیل شده است و بشر برای زندگی و ادامه‌ی آن به تمام اکوسیستم‌ها وابستگی دارد (جنیدی، ۱۳۵۲، ص ۱۴۴). با توجه به آنچه ذکر شد، اکنون به تعریف محیط زیست می‌پردازیم. یکی از نویسندگان می‌گوید: محیط زیست عبارت است از هوا، آب، خاک، گیاه، جنگل، بیشه، مرتع، دریا، دریاچه، رودخانه، چشمه، آبیان، حیوانات، کوه، دشت، جلگه، کویر، شهر و یا ده (شامل کوچه، خیابان، ساختمان، اعم از تاریخی و عادی و کارخانه) و غیره (کیس، ۱۳۷۹، ص ۵).

بعضی دیگر محیط زیست را این‌گونه تعریف کرده‌اند: قسمتی از جو و یا پوسته‌ی زمین که حداقل برای نوعی زندگی مساعد باشد، محیط زیست نامیده می‌شود. بنابراین محیط زیست، قسمت کوچکی از جو و اتمسفر، هیدروسفر و لیتوسفر را شامل می‌شود؛ به عبارت دیگر، محیط زیست قشر نازکی از هوا، زمین و آب است که همه‌ی زندگی را در بردارد (Abaraviciute، ۲۰۱۰، ص ۲۴). اگر بخواهیم یک جمع‌بندی از تعریف‌های فوق داشته باشیم، باید بگوییم: محیط زیست، به تمام محیطی اطلاق می‌شود که انسان به طور مستقیم و غیرمستقیم به آن وابسته است و زندگی و فعالیت‌های او در ارتباط با آن قرار دارد (Du Rees، ۲۰۰۱، ص ۱۱۵).

۲. آلودگی زیست محیطی

آلودگی محیط زیست با توجه به تبصره‌ی دو ماده‌ی ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی و ماده‌ی نه قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳، این‌گونه تعریف می‌شود:
«منظور از آلوده‌ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب، هوا،

3. Ecology
4. Ecosystem

خاک یا زمین، به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد، تغییر دهد.»

بنابراین با توجه به تعریف فوق هر تغییری در محیط زیست آلودگی زیست محیطی به حساب نمی آید بلکه باید این تغییر مضر به حال انسان، موجودات یا ابنیه باشد. هم چنین این تعریف محیط را در مبنای بیوسفر که اعم از محیط هوا، خشکی و آب است، در نظر گرفته است. منتها باید توجه داشت که با توجه به اصله العدم که در این موضع موافق تفسیر مضیق از قوانین جزایی نیز می باشد، اصل بر عدم مضر بودن تغییرات به حال انسان، موجودات زنده و گیاهان یا ابنیه است و مدعی مضر بودن این تغییرات، ملزم به اثبات ادعای مفروض است. ولی در جهت حمایت از محیط زیست، رویه قضایی محاکم می تواند با توجه به جبران ناپذیری پاره‌ای از خسارات وارده بر محیط زیست، تا زمان صدور رأی ماهوی دادگاه و در جهت جلوگیری از فعالیت‌های مخرب محیط زیست اقدام به صدور دستور موقت جهت جلوگیری از این گونه فعالیت‌ها بنماید.

پاره‌ای از کنوانسیون‌های بین‌المللی نیز تعاریفی از آلودگی محیط زیست ارائه داده‌اند. کنوانسیون بین‌المللی نجات دریایی ۱۹۸۹ صدمه به محیط زیست را این گونه تعریف کرده است: هر صدمه اساسی یا مادی به سلامتی انسان، حیوان یا منابع دریایی در آب‌های ساحلی، درون‌مرزی یا مناطق مجاور آن‌ها که در نتیجه آلودگی، لوث شدن، آتش‌سوزی، انفجار یا حوادث مشابه ایجاد شود (White، ۲۰۰۹، ص ۵). به علاوه مقدمه کنوانسیون دریاها مصوب ۱۹۸۳ در تعریف آلودگی محیط زیست می گوید: آلودگی محیط زیست یعنی ریختن مواد و انرژی توسط بشر به طور مستقیم یا غیرمستقیم در محیط زیست دریا شامل مصب که منجر یا احتمالاً منجر به صدمه و خسارت به منابع زنده و حیات دریا، زیان به سلامتی بشر، وقفه در فعالیت‌های دریایی از جمله ماهیگیری و سایر استفاده‌های مشروع از دریا، لطمه به کیفیت آب مورد استفاده و کاهش مطبوع بودن آن گردد (پورنوری، ۱۳۸۳، ص ۴۵). استفاده از قید احتمالاً منجر به صدمه و خسارت شدن، را می توان نوعی تحول در حقوق محیط زیست می توان تلقی نمود؛ چرا که دولت‌ها را از پیش، از صدمه زدن به منابع زنده و حیات دریا بر حذر می دارد هر چند که آسیب‌های ناشی از این اقدامات، احتمالی باشد. آلودگی‌های زیست محیطی، انواعی دارند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از آلودگی‌های هوا، آب، خاک، صوت، شیمیایی و هسته‌ای (قوام، ۱۳۷۵، ص ۴).

۳. حمایت جزایی از آلودگی محیط زیست (ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی)

نخستین باری که محیط زیست مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است را در مقررات خلاصه برنامه پنجم عمرانی کشور در سال ۱۳۵۲ می توان یافت، اما اولین زمانی که آلوده کردن محیط زیست ممنوع اعلام و برای آن ضمانت‌اجرا تعیین شد را بایستی سال ۱۳۵۸ دانست. در این زمان مجلس

شورای ملی قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست را تصویب نمود که ماده‌ی نه آن چنین مقرر می‌داشت: اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم نماید ممنوع است. منظور از آلوده‌ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوریکه زیان‌آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد، تغییر دهد.

بعد از این قانون تمرکز بر انواع مختلف آلودگی محیط زیست گسترش پیدا کرد و آیین‌نامه‌ها و قوانین متعددی تصویب شد که به عنوان نمونه می‌توان به آیین‌نامه‌ی جلوگیری از آلودگی هوا مصوب سال ۱۳۵۴، آیین‌نامه‌ی جلوگیری از آلودگی آب مصوب سال ۱۳۶۴ و آیین‌نامه‌ی بهداشت محیط مصوب سال ۱۳۷۱ اشاره کرد. آخرین مصوبه قانونی که به جرم‌انگاری آلودگی محیط زیست پرداخته و برای آن مجازات تعیین کرده است ماده‌ی ۶۸۸ قانون تعزیرات سال ۱۳۷۵ و دو تبصره‌ی آن می‌باشد.

این ماده چنین مقرر می‌دارد: «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده‌کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها، زباله‌ها در خیابان‌ها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه‌خانه‌های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.

تبصره ۱- تشخیص این‌که اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می‌شود و نیز غیرمجاز بودن کشتار دام و دفع فضولات دامی و هم‌چنین اعلام جرم مذکور حسب مورد بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان حفاظت محیط زیست و سازمان دامپزشکی خواهد بود. (اصلاحی مصوب ۱۳۷۶/۵/۸)

تبصره ۲- منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را بطوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد تغییر دهد.»

قبل از هر چیز لازم به ذکر است که تهدید علیه بهداشت عمومی یکی از عنوان‌های جرایم زیست محیطی است که مفهوم عام و گسترده‌ای نیز دارد، زیرا قانون‌گذار زیر این عنوان یگانه، موارد متعددی از جرایم زیست محیطی را به عنوان نمونه مطرح کرده است. در نتیجه با استفاده از عبارت این ماده می‌توان گفت که جرم زیست محیطی تهدید علیه بهداشت عمومی، همان جرم عام آلودگی محیط زیست است و مقنن خواسته است که بر مبنای این ماده، از محیط زیست با مفهوم کلی آن اعم از محیط زیست طبیعی و غیر آن حمایت کند. البته قانون‌گذار در تبصره‌ی یک این ماده، با

استفاده از «واو» عطف میان تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست جمع کرده است تا نشان دهد که هدف او حمایت از بهداشت عمومی و در حقیقت حمایت از محیط زیست است. اما نکات دیگری نیز در مورد ماده و تبصره‌های آن قابل توجه است. اولاً، متن ماده هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود را جرم شناخته و با توجه به قید «از قبیل» موارد شمرده شده مانند آلوده کردن آب آشامیدنی و یاریختن زباله در خیابان‌ها حصری نبوده و دیگر مواردی که بهداشت عمومی را به خطر انداخته مانند تخلیه غیرمجاز فاضلاب می‌تواند مشمول ماده شود.

ثانیاً، اشکالی که می‌توان به ماده وارد دانست این است که اعمال خطرناکی مانند آلوده کردن آب آشامیدنی و توزیع آب آشامیدنی آلوده را در کنار اعمالی چون ریختن زباله در خیابان‌ها یا به حرکت در آوردن وسیله نقلیه دودزا قرار داده و دارای یک مجازات دانسته است (میرمحمد صادقی، ۱۳۸۶، ص ۲۰۵).

ثالثاً، احتمال ارتکاب جرایم مصرح در ماده‌ی ۶۸۸ توسط اشخاص حقیقی و حقوقی و یا عمومی و خصوصی وجود دارد. بطور مثال اگر شهرداری به عنوان متولی جمع‌آوری و تخلیه زباله‌های شهری هرگونه اهمال یا سهل‌انگاری در موضوع نماید که منجر به آن شود که زباله‌ها جمع‌آوری نشود مشمول حکم این ماده خواهد بود.

رابعاً، با نگاه به مفاد تبصره‌ی یک ماده‌ی ۶۸۸ ممکن است این نتیجه حاصل گردد که اعلام جرم موضوع این ماده فقط در صلاحیت وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی و سازمان حفاظت محیط زیست می‌باشد. اما با توجه به این که جرم مزبور بر اساس مفاد تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۱۰۰ و ماده‌ی ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی از آن دسته جرایم غیرقابل گذشت می‌باشد و حتی در اغلب موارد اشخاص دیگری اعم حقیقی و یا حقوقی از این جرم متضرر می‌شوند بنابراین اعلام جرم و تعقیب آن از سوی سایر اشخاص نیز ممکن است.

در نهایت و با توجه به تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی که به طور کامل تکرار بند ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط می‌باشد، قانون‌گذار جرایم علیه محیط زیست را شامل آلودگی آب، هوا و خاک می‌داند که به طور جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۳. آلودگی آب آشامیدنی

مطابق با بند ب آیین‌نامه بهداشت محیط مورخ ۱۳۷۱/۴/۲۴ آب آشامیدنی، آب گوارایی است که عوامل فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی آن در حد استانداردهای مصوب باشد و مصرف آن عارضه سویی در کوتاه مدت یا دراز مدت در انسان ایجاد نکند و مطابق با بند پ آیین‌نامه‌ی مذکور آلودگی آب آشامیدنی عبارت است از تغییر خواص فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی آب به گونه‌ای که آن را برای مصرف انسان زیان‌آور سازد.

هیئت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۹۰/۷/۲۰ بنا به پیشنهاد وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و به استناد اصل یکصد و سی و هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تعیین سند راهبردی ملی بهبود کیفیت آب شرب با اهداف و راهبردهای آن را تصویب نمود که یکی از اهداف آن حراست از منابع و تأسیسات آب آشامیدنی در برابر آلودگی‌های عمدی، خرابکاری‌ها و بیوتروریسم می‌باشد.

یکی از راه‌های انتشار عوامل بیولوژیک در بین جمعیت، آلودگی عمدی آب و مواد غذایی است که امروزه تحت عنوان بیوتروریسم از آن یاد می‌شود. این روش انتقال پس از روش تنفسی در درجه دوم اهمیت قرار دارد. تهدیدات بیولوژیکی توسط میکروب‌های پاتوژن و بیوتوکسین‌ها ایجاد می‌گردند. از مهم‌ترین عوامل و توکسین‌هایی که از طریق آب و مواد غذایی در اهداف بیوتروریستی مورد استفاده قرار می‌گیرند می‌توان به عوامل باکتریایی (باسیلوس آنتراسیس، یرسینیاپستیس، ویریکلرا، اشرشیاکلی آنتروهموراژیک)، توکسین‌های باکتریایی (بوتولینوم، آنروتوکسین استافیلوکوک) و توکسین‌های قارچی و گیاهی (تریکوآتسن‌ها و ریسین) اشاره نمود. عوامل متعددی در ایجاد بیماری توسط عوامل بیولوژیک مؤثر می‌باشند که از آن جمله می‌توان به نوع عامل، مقدار عامل، مقاومت آن در محیط، توانایی تولید توکسین، دوره کمون و قدرت مقابله با سیستم‌های دفاعی بدن میزبان اشاره کرد. آب آلوده‌شده در فعالیتهای بیوتروریستی، توسط ویژگی‌های ارگانولپتیک قابل تشخیص نبوده و در اکثر مواقع خاموش، ناگهانی و بدون تغییرات ظاهری (رنگ، بو و طعم) بروز می‌نمایند. تصفیه‌خانه‌ها، چاه‌های مورد استفاده برای تامین آب شرب، مخازن ذخیره آب تصفیه شده بهترین نقاط برای وارد نمودن این عوامل بوده و هر چه سیستم‌ها و مکانیسم‌های کنترلی ابتدایی‌تر، غیرصنعتی‌تر و غیربهداشتی‌تر باشند، امکان نفوذ و خرابکاری در آن‌ها بیشتر است. مهم‌ترین محدودیت‌ها در مقابله با این عوامل، مقاومت زیاد آن‌ها نسبت به شرایط محیطی، عدم امکان تشخیص سریع و به موقع، پایین بودن دوز عفونی و عدم وجود واکسن علیه بسیاری از آن‌ها بوده و به همین دلیل بهترین راه مبارزه، پیشگیری از وقوع آن‌ها می‌باشد. سازمان‌های نظامی در بعضی از کشورها برای مقابله با این پدیده برنامه‌ریزی‌های اصولی انجام داده‌اند و برای شرایط قبل از وقوع بحران، حین بحران و پس از بحران تمهیدات لازم را در نظر گرفته‌اند. آموزش بهداشت، رعایت اصول بهداشت هنگام حملات بیولوژیک، اجرای فرایندهای تصفیه آب به خصوص گندزدایی، مراقبت و حراست از منابع و تأسیسات آب آشامیدنی و دستیابی به روش‌های تشخیص سریع عوامل، از مهم‌ترین اقدامات در پیشگیری و کنترل تهدیدات بیولوژیکی می‌باشد.

۲-۳. آلودگی هوا

قانون نحوه‌ی جلوگیری از آلودگی هوا، مصوب ۱۳۷۴/۰۲/۰۳ در ماده یک خود مقرر می‌دارد که

منظور از آلودگی هوا عبارت است از وجود و پخش یک یا چند آلوده‌کننده اعم از جامد، مایع، گاز، تشعشع پرتوزا و غیرپرتوزا در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را به طوری که زیان‌آور برای انسان و یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد، تغییر دهد.

منابع آلوده‌کننده هوا که تحت مقررات این قانون قرار دارند نیز مطابق با ماده‌ی ۳ به سه دسته زیر طبقه‌بندی می‌شوند.

الف- وسائل نقلیه موتوری؛

ب- کارخانجات و کارگاه‌ها و نیروگاه‌ها؛

ج- منابع تجاری و خانگی و منابع متفرقه^{۶۵}.

۳-۳. آلودگی خاک

آدمی از دیرباز دریافته است که خاک منبع مهم تغذیه او به شمار می‌رود. اهمیت قابل توجه خاک از زمانی برای بشر روشن شد که از آن تنها برای نگاهداری حیوانات وحشی استفاده نکرد، بلکه از خاک در امر کشاورزی و دامداری بهره گرفت. خاک نه تنها در تداوم حیات دارای نقش اساسی بوده است، بلکه در تکامل آن نیز تأثیر چشمگیر داشته است (دبیری، ۱۳۷۵، ص ۳۴۰).

امروزه نیز که جهان با رشد فزاینده جمعیت از یک سو و کمبود غذا از سوی دیگر روبرو است و

۵. آئین‌نامه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۵۴/۰۴/۲۹ نیز مقرر می‌دارد که:

ماده ۱- از نظر این آئین‌نامه تعاریف کلمات و اصطلاحاتی که بکار رفته شرح ذیل است:

۱- مواد آلوده‌کننده هوا- که اختصاراً آلوده‌کننده نامیده می‌شود عبارت است از هر نوع ماده گازی، بخار، مایع و جامد یا مجموعه و ترکیبی از آنها که در هوای آزاد پخش و باعث آلودگی هوا شده و یا به آلودگی آن بیفزاید یا تولید بوهای نامطبوع کند از قبیل: دود، دوده، ذرات معلق، ذرات رسوب‌کننده، اکسیدهای گوگرد، اکسیدهای ازت، اکسیدهای کربن، اکسیدکننده‌ها، هیدروکربورها، اسیدها، مواد رادیواکتیو و آمونیاک.

۲- آلودگی هوا- عبارت است از وجود یک یا چند آلوده‌کننده در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را به طوری که مضر به‌حال انسان و یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد.

۳- هوای آزاد- عبارت است از جو طبیعی زمین و شامل هوای داخل یک محدوده سرپوشیده نمی‌باشد.

۴- منابع مولد آلودگی - که اختصاراً منابع نامیده می‌شوند به سه طبقه شرح زیر تقسیم می‌گردند: الف- کارخانجات و کارگاه‌ها: عبارت است از محل مشخصی که در آن یک یا چند دستگاه و یا وسیله به منظور تولید فرآورده‌ها یا عرضه خدمات مورد استفاده قرار می‌گیرد و بهره‌برداری از آن سبب ایجاد یک یا چند آلوده‌کننده می‌شود.

ب- وسایل نقلیه موتوری: عبارتست از هر نوع وسیله‌ای که با موتورهای درون‌سوز و یا برون‌سوز حرکت می‌کند و برای حمل و نقل مورد استفاده قرار می‌گیرد و در صورت بکار انداختن منشاء ایجاد یک یا چند نوع آلوده‌کننده می‌گردد.

ج- منابع متفرقه: عبارت است از منابعی غیر از کارخانجات و کارگاه‌ها و وسایل نقلیه موتوری و هر عمل یا ترک عملی که موجب آلودگی هوا می‌گردد. به نظر می‌رسد که این آئین‌نامه با توجه به ماده ۳۶ که مقرر می‌دارد کلیه قوانین و مقررات مغایر با این قانون در زمینه جلوگیری از آلودگی هوا لغو گردد مفاد این آئین‌نامه را نسخ شده باشد.

۶. هیات وزیران در جلسه مورخ ۱۳۷۸/۳/۱۹ بنا به پیشنهاد شماره ۱۳۲- ۲۱ مورخ ۱۳۷۵/۱/۲۰ سازمان حفاظت محیط زیست و به استناد ماده ۲۷ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا- مصوب ۱۳۷۴- آئین‌نامه اجرایی نحوه جلوگیری از آلودگی صوتی را تصویب نمود که با توجه به ماده ۲ این آئین‌نامه، آلودگی صوتی عبارت است از پخش و انتشار هرگونه صوت و صدا و ارتعاش بیش از حد مجاز و مقرر در فضای باز (غیر سرپوشیده). به نظر می‌رسد آلودگی صوتی را نتوان جزو موارد آلودگی محیط زیست قرار داد و در نتیجه از شمول تبصره ۲ ماده ۶۸۸ خارج می‌باشد.

برای بهبود محیط زیست خود بسیار نیازمند داشتن فضای سبز است، بیش از گذشته به اهمیت خاک پی برده است. با این وجود هم چنان مشاهده می‌شود که از راه‌های مختلف مانند وجود زباله‌های شهری، فاضلاب‌ها، پساب کارخانه‌ها و مراکز تولیدی و مانند آن‌ها، خاک به دست انسان آلوده شده و همواره در حال نابود شدن است.

درباره‌ی آلودگی خاک تعریف‌های گوناگونی ارائه شده است. بر مبنای یکی از این تعریف‌ها، آلودگی خاک عبارت است از: هرگونه تغییر در ویژگی‌های اجزای متشکله خاک، به طوری که استفاده از آن ناممکن گردد (قاسمی، ۱۳۷۹، ص ۶۷).

لازم به ذکر است که برخلاف ماده‌ی ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی، حقوق بین‌الملل کیفری عاری از مقرراتی است که این آلاینده‌ی را جرم بدانند و برای رفتارهای آلوده‌کننده این بخش از محیط زیست ضمانت اجرای کیفری در نظر گرفته باشد.

نتیجه‌گیری

اصل ۵۰ قانون اساسی، حفاظت از محیط زیست را وظیفه عمومی دانسته است. وظیفه‌ای که امتثال از آن در گرو همکاری همه جانبه کلیه ارگان‌های ذی‌صلاح و از جمله سازمان حفاظت محیط زیست است.

به‌طور معمول هنگام مواجه شدن با یک پدیده خطرناک برای مقابله با آن به وضع قوانین کیفری متوسل می‌گردیم و غالباً تصور می‌کنیم که با وضع قوانین جدید کیفری، مشکل حل خواهد شد. حال آن‌که استفاده بیش از حد از این راه‌حل استثنایی و ثانویه منجر به پدیده تورم کیفری می‌گردد که نه تنها باعث عدم توانایی قوه‌ی قضاییه در رسیدگی به تمامی موارد نقض می‌باشد بلکه باعث لوث شدن و بی‌اهمیت و بی‌معنی شدن حقوق کیفری و کم‌رنگ شدن قاعده عرفی «جهل به قانون رفع مسئولیت نمی‌کند» می‌گردد. وضع قوانین کیفری طی دو یا سه دهه گذشته به منظور حفاظت محیط زیست، نمونه بارزی از این معضل به شمار می‌رود، ولی از آن موقع تاکنون این فرصت را داشته‌ایم که بتوانیم مناسب‌ترین و مؤثرترین راه برای حفاظت محیط زیست را تشخیص دهیم. البته قوانین کیفری در حفاظت محیط زیست نقشی را ایفا می‌کنند اما از آنجایی که در این زمینه مشکل اساسی عبارت است از تنظیم قانونی فعالیت‌های مؤسسات تولیدی نسبتاً بزرگ، از این رو مؤثرترین وسیله برای نیل به این منظور، تعیین معیارهای دقیق مربوط به پخش و نشر مواد آلوده‌کننده و به‌کاربردن این معیارها از طریق مقررات اداری است. قوانین کیفری نقش محدودی را توأماً با اجرای مقررات اداری ایفا می‌نمایند.

ماده‌ی ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی به عنوان یک قانون عام در حوزه حفاظت از محیط زیست محسوب می‌گردد. این ماده اقدام به جرم‌انگاری جرایم زیست محیطی و جرم تهدید علیه بهداشت

عمومی و تعیین مراجع صالح در این خصوص نموده است. با وجود مفیدبودن این ماده‌ی قانونی و پرنمودن خلاءهای جرم‌انگاری با توجه به معنای عام خود در حوزه حفاظت از محیط زیست، این ماده از جهاتی دارای نقص می‌باشد. از جمله نقایص این ماده می‌توان به عدم تعیین مجازات برای معاون جرم و عدم جرم‌انگاری شروع به جرم نام برد. هم‌چنین تعیین یک نوع مجازات و آن هم حبس تا یک سال علاوه بر این‌که با توجه به انواع جرایم مناسب نمی‌باشد، عملاً در خصوص اشخاص حقوقی که متولیان اصلی آلودگی علیه بهداشت عمومی و محیط زیست هستند نیز قابل اجرا نمی‌باشد.

در نهایت، در راستای پیشگیری از این حوادث و حفاظت از محیط زیست و مقابله با متخلفین و مجرمین این حوزه؛ آموزش مسئولان و متولیان حفاظت از محیط زیست که مردم می‌باشند، به همراه تعیین مجازات مناسب با جرم و گماردن قضات و ضابطین متخصص پیشنهاد می‌گردد.

منابع

۱. پورنوری، م (۱۳۸۳). کنوانسیون حقوق دریاها، تهران: نشر مهد حقوق
۲. تقی زاده انصاری، م (۱۳۷۴). حقوق محیط زیست در ایران. تهران: انتشارات سمت
۳. جنیدی، م (۱۳۵۲). صنایع معدنی و آلودگی محیط. تهران: سازمان گسترش و نوسازی صنایع ایران
۴. دبیری، م (۱۳۷۵). آلودگی محیط زیست. تهران: نشر اتحاد
۵. قاسمی، ن (۱۳۷۹). حمایت کیفری از محیط زیست، رساله دکتری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس
۶. قوام، م (۱۳۷۵). حمایت کیفری از محیط زیست. تهران: انتشارات سازمان حفاظت
۷. کیس، ا (۱۳۷۹). حقوق محیط زیست. (م. حبیبی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران
۸. میرمحمد صادقی، ح (۱۳۸۶). جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی تهران: نشر میزان
۹. نوری، ج (۱۳۷۲). فرهنگ جامع محیط زیست. تهران: مؤلف
۱۰. مجموعه قوانین: خلاصه برنامه پنجم عمرانی کشور، ۱۳۵۲/۳/۷، کمیسیون مجلس. قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، ۱۳۵۳/۳/۲۸، مجلس شورای ملی. آیین نامه جلوگیری از آلودگی هوا، ۱۳۵۴/۴/۲۹، کمیسیون مجلس سنا. قانون توزیع عادلانه آب، ۱۳۶۱/۱۲/۱۶، مجلس شورای اسلامی. آیین نامه جلوگیری از آلودگی آب، ۱۳۶۳/۹/۲۴، هیات وزیران. آیین نامه بهداشت محیط، ۱۳۷۱/۴/۲۴، هیات وزیران. قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا، ۱۳۷۴/۲/۳، مجلس شورای اسلامی. آیین نامه نحوه جلوگیری از آلودگی صوتی، ۱۳۷۸/۳/۱۹، هیات وزیران. تعیین سند راهبردی ملی بهبود کیفیت آب شرب با اهداف و راهبردهای آن، ۱۳۹۰/۷/۲۰، هیات وزیران. کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده)، ۱۳۷۵/۳/۲، مجلس شورای اسلامی
11. Abaraviciute, D (2010). Environmental protection through criminal law: the case study of Lithuania. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements of Lund University International Master's Programme in Environmental Studies and Sustainability Science (LUMES).
12. Du Rees, H (2001). Can Criminal Law Protect the Environment?. Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention. Vol, 2. P. p 109-126.
13. Heckenberg, D (2009). Studying Environmental Crime: Key Words, Acronyms and Sources of Information. Environmental Crime: A Reader. UK, Willan Publishing. P. p 9-24.
14. Ian, B (2000). State responsibility for transboundary air pollution in international law. General edition: Oxford University.
15. White, R (2009). Introduction: Environmental Crime and Eco-global Criminology. Environmental Crime: A Reader. UK, Willan Publishing. P. p 1-8.
16. White, R (2005). Environmental Crime in Global Context: Exploring the Theoretical and Empirical Complexities. Environmental Crime: A Reader. UK, Willan Publishing. P. p 278-293.